

עשרת הדברות ותרעומת המינים

איכאן אפיחי

שנינו במסכת תמיד¹:

"אמר להם הממונה (-לכהנים בבית המקדש-): ברכו ברכה אחת! - והן ברכו וקראו עשרת הדברות, 'שמע', 'והיה אם שמוע', 'ויאמר', 'אמת ויציב', ו'עבודה' וברכת כהנים.

על משנה זו נאמר במסכת ברכות²:

אמר רב יהודה אמר שמואל: אף בגבולין בקשו לקבוע כן אלא שכבר ביטלום מפני תרעומת המינין. תניא נמי הכי: ר' נתן אומר: בגבולין בקשו לקרות כן אלא שכבר בטלום מפני תרעומת המינין. רבה בר-ר-חנה סבר למקבעינהו בסורא, (= חשב לקבוע את אמירתם בעיר סורא שבבבל) אמר ליה רב חסדא: כבר בטלום מפני תרעומת המינין. אמימר סבר למקבעינהו (=חשב לקבוע את אמירתם) בנהרדעא, אמר ליה רב אשי: כבר בטלום מפני תרעומת המינין".

מבואר שבבית המקדש נהגו הכהנים לומר מידי יום את עשרת הדברות יחד עם קריאת שמע. ביארו המפרשים שהנהגה זו נקבעה "לפי שעשרת הדברות הן עיקר התורה וראשיתה"³ וכן "מפני שעשרת הדברות הן-הן גופה של שמע"⁴ כלומר - שהם רמוזים בפרשיות קריאת שמע. סיבות אלו היו אמורות לחייב את אמירת עשרת הדברות גם ע"י כל אחד מישראל בעת קיום מצוות קריאת שמע בבוקר ובערב. אולם, "מפני תרעומת המינין" מנעו חכמים את אמירתם "בגבולין", דהיינו בכל מקום שמחוץ למקדש. מבאר רש"י: "שלא יאמרו (-המינים) לעמי הארץ אין שאר התורה אמת, ותדעו - שאין קורין אלא מה שאמר הקדוש-ברוך-הוא ושמעו מפיו בסיני. דברי רש"י מבוססים על המבואר בירושלמי⁵: "ומפני מה אין קורין אותן? מפני טענות המינין שלא יהו אומרים אלו לבדן ניתנו לו למשה בסיני". "

1 מס' תמיד פרק ה משנה א

2 ברכות יב עמ' א

3 פי' הרמב"ם על מס' תמיד

4 ירושלמי ברכות פ"א הל' ה

5 מסכת ברכות דף ט ע"ב - פרק א' הלכה ה'

מי אלו ה"מינים" ומה עומד מאחורי תרעומתם?

לעיתים קרובות, ה"מינים" בפי חז"ל הם בני הכתות הנוצריות באותה תקופה. אולם, ללא בדיקה פרטנית של ההקשר המסוים בו המינים נזכרים - יש קושי להסתמך על הנחה זו משני טעמים: הראשון: במשך הדורות, מחמת הצנזורה הנוצרית או הפחד ממנה, "תוקנו" המקומות בהם יש התייחסות לנוצרים בגמרא ובמקום "מין" נרשמו "חלופות" כגון: כותי, צדוקי, נכרי, עכו"ם. בדורות מאוחרים יותר ניסו להחזיר את המונחים המקוריים, אך לא תמיד היה אפשר לדעת מהו מונח מקורי ומהו "תיקון" משובש. מאידך גיסא - יתכן מאוד **שגם בפי חז"ל באותה תקופה** משמעות המונח "מינים" איננה קבועה. במינוח ההלכתי "מין" הוא **כופר**, אבל כפירה זו אינה ברורה: הוא יכול להיות גוי, או איש יהודי רשע, או צדוקי⁶, נוצרי ממוצא יהודי, נוצרי ממוצא גוי, שומרני (כותי), אפיקורס, גנוסטי יהודי או נוצרי והמילה עצמה מוחלפת לעיתים במונחים דומים שמשמעותם קרובה כגון: "משומד", "מומר" או "כופר".

כמו-כן, גם אם נבוא לזהות את המינים עם הנוצרים - הרי שניתקל בקושי נוסף: הנוצרות רק החלה את דרכה בשנים האחרונות לפני חורבן הבית השני וכתות **שונות** שנבדלו זו מזו בהשקפותיהן ובהתנהגותן פעלו והתפתחו לאחר מותו של יש"ו הנוצרי. יש"ו ותלמידיו פעלו על רקע תקופה בה הופיעו בישראל ובסביבותיה זרמים שונים ומגוונים שרצו "לתקן את העולם" כל אחד ע"פ דרכו. יש לציין את הצדוקים שניהלו מאבק השקפתי ופוליטי ממושך עם הפרושים; את האיסיים, שמקובל לזהות את "כת ים-המלח" המוכרת ממגילות מדבר יהודה כחלק מהם; וכן התעוררויות פילוסופיות וחברתיות מקרב התרבות ההלניסטית והרומאית. ככלל - ראו הנוצרים הראשונים בדרכם-שלהם את היהדות ה"אמיתית" בניגוד ליהדות המסורתית שכביכול נדחתה ע"י אלקים; התערבבו בהשקפותיהם אמונות פילוסופיות ואילוליות בנות התקופה; חלקם ניסו לעשות נפשות בקרב היהודים; אחרים נאבקו נגד עם ישראל בדרכים פוליטיות ובהלשנות לשלטון הרומאי; רבים מהם התפלמסו עם חכמי ישראל והתגרו בהם, כפי שעולה מסיפורים רבים בתלמוד ובמדרשים. רק אחרי מספר דורות התגבשה דוקטרינה נוצרית ברורה שאיחדה במידת-מה את הכיתות ואת שאר המאמינים ביש"ו לכלל דת מוגדרת ועצמאית (ותהליך זה אף נמשך, תוך מחלוקות תיאולוגיות והירארכיות, עוד מאות שנים אחר-כך). כפי הנראה, בעשרות השנים הראשונות של הופעת הנוצרות, רוב מאמיניה מקרב היהודים עדיין ראו עצמם כיהודים ושמרו את מצוות התורה. מסתבר שחורבן בית המקדש,

6 למשל - במשנה בסוף מסכת ברכות נאמר: "כל חותמי ברכות שהיו במקדש היו אומרים 'מן העולם', משקלקלו המינין ואמרו " אין עולם אלא אחד - התקינו שיהו אומרים 'מן העולם ועד העולם'...". כידוע, הצדוקים כפרו באמונה בעולם הבא ולכן מסתבר ש"המינין" הנזכרים כאן אלו הצדוקים דוקא.

שאירע כ- 40 שנה אחרי מותו של יש"ו, השפיע בצורה משמעותית על היחס בין הנוצרים ליהודים ואולי אף היווה נקודת מיפנה ביחסים אלו: מחד גיסא - הנוצרים עזבו את ירושלים לפני החורבן ולא ראו צורך לשתף עצמם במלחמה נגד הרומאים. מאידך גיסא - הנוצרים טענו שהחורבן הוא עונש ליהודים על חטאיהם בכלל ועל התנכרותם ליש"ו ו"משיחיותו" בפרט. יתכן ששני מוקדי מריבה אלו החריפו עוד יותר סביב מרד בר-כוכבא. הפולמוסים האידיאולוגיים והפוליטיים בין היהדות המסורתית והנצרות הלכו וגברו. אם במהלך השלבים הראשונים חכמי הדור עדיין ראו ביהודים-הנוצרים "פושעי ישראל" (אך עדיין בכלל עם ישראל), הרי שבימי רבן גמליאל, דור אחד אחרי החורבן, נתקנה "ברכת המינים" ביבנה שהביאה להוצאת הנוצרים-יהודים מכלל ישראל לחלוטין.⁷

אם-כן, האם אלו ה"מינים" שחששו חכמינו מטרעומתם? לעניות-דעתי ישנה אפשרות סבירה לשער שכן: אחת הנקודות המרכזיות באמונה הנוצרית היא גישתם האנטינומיסטית, דהיינו נתינת דגש על המצוות הכלליות והמסוריות וזניחת המצוות המעשיות והפרטיות. יש אפילו המסבירים⁸ שע"פ דעתם - הכוונה האלקית המקורית היתה שעם ישראל יקיימו את **עשרת הדברות** שנאמרו להם בסיני, ולא יותר. רק לאחר מעשה העגל, בו הוכיחו ישראל שהם "עם חוטא" כביכול, נצטוו בכל שאר המצוות המעשיות הרבות שנדרשו כדי להענישם ולכפר על חטאיהם. (טענה זו מנוגדת, כמובן, למקובל בידינו מפי חז"ל **שכל התורה, כללותה ופרטיה, נמסרה למשה בסיני ושי"רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הירבה להם תורה ומצוות**).⁹ הנוצרים טענו שהם כבר אינם זקוקים לכפרה מכיוון שהם נקיים מחטאי ישראל הקדמונים. ממילא - מכל תורת ישראל הגדולה - רק עשרת הדברות (ולפי מספר מקורות ב"ברית החדשה" - רק המצוות בין אדם לחברו מתוך עשרת הדברות) מחייבים אותם.⁹

7 עיין האנציקלופדיה העברית ערך "נצרות", וכן מאמר באיטרנט: <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/sinay/birkat-2.htm> ועוד.

8 ע"פ ספרים שונים, ביניהם דברי החוקר יחיאל מיכל הכהן גוטמן בספרו "בחינת המצוות" שיצא לאור בברסלוי, תרפ"ח - מובא ב"חזון המקרא" ח"א עמ' 410-408 (וכן מאמר ב' <http://mikranet.cet.ac.il/pages/item.asp?item=13985>, הרב ד"ר ש. פדרבוש בספרו "בנתיבות התלמוד" עמ' 21 ועוד). אמנם, יש לציין שקביעותיו של חוקר זה בענין - לא מוכרחות, על אף שהוא מציין שני מקורות לדבריו מהספרות הנוצרית הקדומה. פרופ' א"א אורבך טוען במאמרו "מעמדם של עשרת הדברות בעבודה ובתפילה" (שהופיע בספר "עשרת הדברות בראי הדורות" וכן באוסף מאמריו "מעולמם של חז"ל") ש"בודאי אין יסוד להנחה, שהיה קשר כלשהו בין ביטול אמירת עשה"ד לבין תחילתה של הנצרות...עיון במקורות אלה (הנוצריים) מראה שהמדובר בהם הוא בגישה אנטינומיסטית כללית... אבל לא מצאנו טענה מפורשת שק עשה"ד שניתנו למשה בסיני אינם ניתנים להרחבה ולפרשנות".

עם זאת, לענ"ד גם לטענותיו של פרופ' אורבך אין הוכחות מוחלטות ו"לא ראינו - אינה ראייה". בנוסף, גם ההצעה שהוא מציע לזיהוי ה"מינים" נשארת בגדר השערה בלבד ללא הוכחות חד-משמעיות. משום כך, בצירוף הסיוע ממקורות נוספים - נתנו כאן מקום מרכזי לדעה הקושרת בין "טרעומת המינים" לבין הנוצרים מכיוון שהיא מאירה בצורה ברורה את ענין ביטול אמירת עשרת הדברות ואף אם לא נקבל את כל פרטי ההסברים - ניתן לקבל את הכיוון כהשערה הגיונית וסבירה.

9 אולם, נושא חובתם של מאמיני הנצרות בקיום עשרת הדברות עלה לדיון ע"י אבות הכנסיה ולאחריהם. עד ועידת טרנטו (במאה ה-13 לסה"ג) עדיין היו שטענו שעשרת הדברות אינם מחייבים את הנוצרים.

יוצא מדברינו ש"תרעומת" הנוצרים, דהיינו טענתם המטעה והמתפלמסת, על הכללת עשרת הדברות בקריאת שמע בגבולין – היתה על כך שהיהודים כביכול מודים לדעת הנצרות שיש הפרדה בין מעלת עשרת הדברות ("שאלו לבדם ניתנו למשה בסיני") לבין שאר המצוות. "הודאה" זו מתפרשת גם כ"הודאה באשמה" שעם ישראל כביכול כבולים ב"חטא הקדמון", ממשיכים לאחוז ב"דרכיהם הרעים" ונאלצים לקיים את שאר המצוות המעשיות רק כדי לכפר על נפשותיהם. כנגד זה נאלצו חכמים למנוע את אמירת עשרת הדברות במסגרת התפילה, שלא ליתן פתחון פה לטענות הנוצריות שכפי הנראה היתה להן השפעה בקרב ישראל¹⁰.

סיוע נוסף לזיהוי המינים שבענייננו עם הנוצרים דווקא, ניתן למצוא בגירסא המובאת בדפוסים ישנים ברש"י¹¹ בה מופיע בפירוש שהמינים "אלו תלמידי יש"ו"(!).

מעניין לציין שחז"ל התייחסו לטענה "שאלו לבדם ניתנו למשה בסיני" בדרך עקיפה, במדרש ילמדנו¹² בפיו של קרח ועדתו:

"... וכשנתנו לנו עשרת הדברות - כל אחד ואחד ממנו היה יונק מהר סיני ולא נתן לנו אלא עשרת הדברות, ולא שם חלה שם תרומה ומעשרות ולא שם ציצית שמענו, אלא מעצמך אתה אומר כדי לעשות שררה לעצמך ולעשות כבוד לאהרון אחיך..."

בכך שחז"ל שמו את הטענה בפיו של קורח הם מלמדים אותנו שטענה זו איננה חידוש של דור מאוחר זה-או-אחר, אלא היא התעוררה, או שיכלה להתעורר, כבר בדור המדבר שקבלו את התורה בעצמם בהר סיני. אם אמנם קורח ניסה לטעון כך כדי לערער על משה ואהרון, הרי שכולנו יודעים מה מעידה התורה שהיה בסופו ובסופן של טענותיו.¹³

מהלשון של הגמרא "אף בגבולין **בקשו** לקבוע כן אלא שכבר **ביטלום**..." יתכן ללמוד שבתחילה **אף נהגו כך בפועל** גם מחוץ לבית המקדש (ויש מי

10 יש לציין שניתנו פירושים אחרים לתרעומת המינים, ביניהם:

א. ה"בן-איש-חי" בספרו "בניהו" מקשה על פירוש רש"י ובמקום זה מסביר שהתרעומת היתה על כך שבעשרת הדברות משתמע שהמצוות בין אדם לחברו מחייבות רק כלפי "רעך", דהיינו אחינו בני ישראל, ולא כלפי הגויים או יהודים שפרשו מכלל ישראל.
 ב. לעומת זאת, בספרו "בן-יהוידע" הוא מפרש שהמינים היו קוראים תגר על ישראל שאומרים בכל יום את עשרת הדברות אך לא מקפידים על קיומם, חו היתה התרעומת שגרמה לחז"ל לבטל את אמירת עשרת הדברות בגבולין. עם זאת, ישנה עדיפות ברורה לפירושו של רש"י על הגמרא שנסמך על דברי הירושלמי המפורשים בעניין.

11 מזכרת גם בהערה בשולי הדף בפירוש ה"ציון לנפש חיה" (ספר ה'צל"ח' - שחיבר הרב יחזקאל לנדא, בעל ה"נודע ביהודה") על הסוגיא 'במס' ברכות

12 בפרשת קורח, מובא גם בילקוט שמעוני ס' תשנ"ב

13 וכן מדייק התפארת ישראל בפירושו למס' תמיד

ששיר שרצו להנהיג כן דווקא **אחרי החורבן** משום "זכר למקדש"¹⁴), עד שבאו חכמים וביטלו את אמירת עשרת הדברות במסגרת התפילה היומיומית. משתמע שהרצון ההגייוני להוסיף את אמירת עשרת הדברות בקריאת שמע היה כה חזק ומתבקש-מאליו עד שהעניין חזר והתעורר שוב ושוב **עד ימיו של אמיר בסוף תקופת האמוראים** (כ- 400 שנה אחרי החורבן!).

מדוע ביטלו חז"ל את אמירת עשרת הדברות בגבולין, אך לא בבית המקדש עצמו? ניתנו מספר הסברים אפשריים לכך¹⁵, אך אנו ננסה להסביר זאת ע"פ דברינו עד כה: כאמור, בתקופה שלפני חורבן בית המקדש, המחלוקת בין הנוצרים הראשונים לבין עם ישראל היתה בראשיתה ועדיין לא היוותה איום על שלמות העם ואמונתו. משום כך, לא חששו חז"ל מפני טענות המינים כנגד אמירת עשרת הדברות בסדר התפילה (ושמא גם **מחוי** למקדש). רק לאחר החמרת האיבה והמחלוקות בין כתות הנוצרים לבין היהודים בעקבות החורבן, חכמים ראו צורך לבטל את אמירת עשרת הדברות, ואז הדבר התבטא, כמובן, בגבולין בלבד¹⁶.

עשרת הדברות בתפילין

חשיבותם ומרכזיותם של עשרת הדברות מצויינת במקומות רבים בחז"ל ובגדולי ישראל לדורותיהם:

"...ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה אשר כתבתי להורותם" - כל שיש מאות ושלוש עשרה מצוות בכלל עשרת הדברות הן. ורבנו סעדיה גאון פירש

14 בספר "יסודי ישורון", על פסוקי דזימרא

15 א. בספר צ"ח (בחידושו על מס' ברכות) מוסבר שהמינים הללו היו גויים עובדי ע"ז (בניגוד למה שניסינו להסביר כאן). מכיון שנאסר על גויים להכנס כלל לביהמ"ק ולעזרה - ולא יכלו לשמוע את קריאתם של הכהנים - ממילא לא היה מקום לחשוש לתרעומת שתתעורר.

ב. ב"אגרות משה" מסביר: "שלא בטלו מלומר במקדש, משום שבמקדש איכא תמיד כהנים יראי ה' בעבודתם ולוים בדוכנם וישראל במעמדם שכולם יראי ה' וגם תמיד נמצאים שם הסנהדרין מג' בתי הדינים - לא יכלו המינים להטעותם כי יש להם לשאול תיכף ויבטלו דברי המינים" (ועי"ש דיונים נוספים בנושא זה).

ג. הסבר נוסף אפשרי הוא שלמרות החשש מפני המינים - חכמים לא רצו לבטל את התקנה המקורית - לקרוא עשרת הדברות בבית המקדש - אך מנעו את המנהג שעמד להתפשט אצל שאר העם בגבולין.

16 על סמך קביעת הגמרא ש"אף בגבולין בקשו לקבוע כן אלא שכבר ביטלום מפני תרעומת המינין" התעוררו במשך הדורות שאלות שונות לגבי דרך אמירת עשרת הדברות למעשה:

א. האם ראוי לעמוד בזמן קריאת עשרת הדברות בקריאת התורה בבית הכנסת בפרשת השבוע ובחג השבועות? הרמב"ם בתשובותיו אסר את הדבר. אחרים, כגון החיד"א, ר"מ פיינשטיין בשר"ת "אגרות משה" (או"ח ח"ד סי' כ"ב) ושר"ת דבר שמואל, מקיימים את המנהג לעמוד.

ב. האם אפשר, או אף ראוי, לקרוא את עשרת הדברות בתפילה והיכן? הרשב"א בתשובות (ח"א סי' קפ"ז, ח"ג סי' רפ"ט) אוסר לגמרי, על סמך הגמרא שלנו. הטור והשו"ע כתבו ש"טוב לאמרם כל יום ביחיד (אך לא בתפילת הציבור). המהרש"ל בתשובותיו (סי' ס"ד) כותב שהוא בעצמו אומר אותם בקול רם, לפני פסוקי דזימרא, והאיסור נוגע רק לקביעת אמירתם בתוך קריאת שמע.

ר' סיכום הדיונים והדעות השונות ב"המועדים בהלכה" (הגרש"י זיון) על חג השבועות וב"מנחת אשר" (הג"ר אשר וייס שליט"א) על פרשת ואתחנן.

באזהרות שיסד לכל דיבור ודיבור מצוות התלויות בו¹⁷.

ממספר מקורות עולה שהחשיבות שמייחסים לעשרת הדברות התבטאה לא רק בהכללתם בקריאת שמע אלא גם ברצון לצרפם **לפרשיות התפילין**. הממצא הבולט הוא התפילין שנתגלו במערות קומראן, שכוללות, בנוסף לארבע הפרשיות המקובלות (ושבהן נזכרת מצוות תפילין), את עשרת הדברות (אך רק בתפילין-של-ראש!). בהנחה שמקורן של תפילין אלו הוא בכת האיסיים, הרי שהן אינן מייצגות בהכרח את המנהג **המקובל** בישראל באותה תקופה, אך עדיין אפשר ללמוד על דעות והלכי-רוח שהיו קיימים אז בחוגים שונים בעם. כמו"כ מתברר מתוך מגילות "כת מדבר יהודה" שהאיסיים אמנם נהגו לקרוא את עשרת הדברות יחד עם קריאת שמע, לפי המנהג הקדום שנזכר במשנה על בית המקדש¹⁸.

יתכן מאוד שניתן למצוא הדים ליוכוחים שהתנהלו סביב הכללת עשרת הדברות בתפילין ובקריאת שמע - במדרש ה"ספרי" על פרשת "שמע ישראל":

פיסקא לד: ... ד"א 'ושננתם לבניך' - אלו בשינון ואין 'קדש לי כל בכור' והיה כי 'ביאך' בשינון. שהיה בדין: ומה אם 'ויאמר' שאינו בקשירה הרי הוא בשינון 'קדש לי כל בכור' והיה כי 'ביאך' שישנן בקשירה אינו דין שישנן בשינון? תלמוד לומר 'ושננתם לבניך' - אלו בשינון ואין 'קדש לי כל בכור' והיה כי 'ביאך' בשינון. ועדין אני אומר [אם] 'ויאמר' שקדמוה מצות אחרות הרי [הוא] בשינון, עשרת הדברות שלא קדמום מצות אחרות אינו דין שיהו בשינון? אמרת קל-וחומר: ומה אם 'קדש לי כל בכור' והיה כי 'ביאך' שהן בקשירה - אינן בשינון, עשרת הדברות שאינן בקשירה - אינו דין שלא יהו בשינון? הרי 'ויאמר' יוכיח לעשרת הדברות שאע"פ שאינן בקשירה שיהיו בשינון! תלמוד-לומר: 'ושננתם לבניך' - אלו בשינון ואין עשרת הדברות בשינון.

פיסקא לה: 'וקשרתם' - אלו בקשירה ואין 'ויאמר' בקשירה. שהיה בדין: ומה אם 'קדש לי' והיה כי 'ביאך' שאינן בשינון הרי הם בקשירה, 'ויאמר' [שהוא] בשינון אינו דין שיהא בקשירה? ת"ל 'וקשרתם' - אלו בקשירה ואין 'ויאמר' בקשירה. ועדיין אני אומר: והרי 'קדש לי' והיה כי 'ביאך' שקידמום מצוות אחרות הרי הם בקשירה - עשרת הדברות שלא קידמום מצוות אחרות אינו דין שיהו בקשירה? אמרת ק"ו: אם 'ויאמר' שהוא בשינון אינו בקשירה, עשרת הדברות שאינן בשינון אינו דין שלא יהיו בקשירה? והרי 'קדש לי' והיה כי 'ביאך' יוכיחו - שאינן בשינון

17 רש"י שמות כ"ד י"ב. ור' במד"ר י"ג ט"ו: "וכן אתה מוצא תרי"ג אותיות יש מן 'אנכי' עד 'אשר לרעך', כנגד תרי"ג מצוות". רעיון זה מופיע עוד בתקופת בית שני, בכתבי פילון האלכסנדרוני, שהקדיש בכתביו מאמר מיוחד לעשרת הדברות, ויתכן שהיה נפוץ בקרב ישראל מקדמת דנא.

18 גם ב"פאפירוס נאש" שנתגלה במצרים נכללו עשרת הדברות בקריאת שמע.

והרי הם בקשירה, יכול עשרת הדברות שאע"פ שאינן בשינון יהו בקשירה? ת"ל
'וקשרתם' - אלו בקשירה ואין עשרת הדברות בקשירה.

שני מדרשי הלכה אלו, באים לשלול אפשרות ללמוד ע"פ כללי המדרש שעשרת הדברות ייכללו בקריאת שמע או בפרשיות התפילין. בהנחה שמדרשים אלו היו מונחים בפני התנאים והאמוראים (שהרי ה'ספרי' הוא אוסף מדרשי ההלכה הקדומים שנערכו ע"י גדולי התנאים) - עולות מספר שאלות:

א. מדוע הנהיגו לכתחילה לקרוא את עשרת הדברות במקדש ובגבולין? הרי המדרש מסיק ש"אין עשרת הדברות בשינון"!!?

ב. ואם נאמר שחכמים דרשו את הפסוקים רק לאחר חורבן הבית - מדוע ר' נתן (תנא בדור מאוחר), רבה בר-בון ואמימר (בדורות האמוראים) רצו לחדש את קריאת עשרת הדברות בתפילה? ומדוע דחו את דעתם "מפני תרעומת המינין" ולא מפני מדרש ההלכה המפורש?!

ברור לנו מדוע האיסיים (ע"פ הממצאים ממערות קומראן) התעלמו מהמדרש הן בענין תפילין והן בענין קריאת שמע, שהרי הם התנגדו בכלל למסורת התורה-שבעל-פה, כאחיהם הצדוקים בני אותה תקופה. אין לנו אלא לומר, כמו שמעיר הנצי"ב מוולוז'ין (לאו דוקא מחמת הסיבות שהעלינו כאן)¹⁹, שדרשות הפסוקים הן "אסמכתא בעלמא": חכמים אמנם ביטלו את אמירת עשרת הדברות בקריאת שמע מפני תרעומת המינין, אך בהמשך הסמיכו את דבריהם על מדרש הפסוקים, בדרך רמז, אך לא בהכרח כלימוד-מן-התורה. וכן לענין הפרשיות שבתפילין - מנין הפרשיות הוא בגדר "הלכה למשה מסיני" - או שחז"ל הבינו שהוא כולל אך ורק את הפרשיות שמצוות תפילין נזכרת בהן בפירוש - ומדרש הפסוקים בענין הוא רק אסמכתא בעלמא. בהחלט ניתן לשער שחז"ל ראו צורך להראות סמך בתורה לכך שאין לכלול את עשרת הדברות לא בקריאת שמע ולא בפרשיות התפילין דוקא משום ההתמודדות מול "תרעומת המינים" מצד אחד ומנהגים שהיו נפוצים בעם, מצד שני. **ועדיין צריך-עיון**, מכמה סיבות: למשל - העמדת מדרש פסוקים כ"אסמכתא בעלמא" נעשית בדרך-כלל רק כשלא נמצא הסבר אחר, מרווח יותר, לסתירה בין המדרש לבין מקורות אחרים. אם אמנם ימצא הסבר כזה - הרי הוא ייחשב כעדיף בעינינו. ועוד - מדוע הגמרא לא הביאה את מדרש ה"ספרי" כסיוע לדבריה או כבסיס לדיוני האמוראים בענין?

19 בפירושו "עמק הנצי"ב" על מדרש הספרי במקום

תרעומת המינין - באמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"

כהשלמה לנושא, ועל-מנת לבחון את השערותינו גם במקומות אחרים, נעיין במקום השני בו מופיעה "תרעומת המינין" כסיבה לשינוי סדרי התפילה:

...ואנן מאי טעמא אמרינן ליה (=ואנו - מזה הטעם שאנו אומרים אותו?) (-ל"ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד")? כדדריש ר' שמעון בן לקיש: 'ויקרא יעקב אל בניו ויאמר האספו ואגידה לכם' - ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין ונסתלקה ממנו שכינה. אמר: שמא חס ושלום יש במטתי פסול כאברהם שיצא ממנו ישמעאל ואבי יצחק שיצא ממנו עשו? אמרו לו בניו: 'שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד' - אמרו: כשם שאין בלבך אלא אחד כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד'. אמרי רבנן: היכי נעביד? (= כיצד נעשה?) נאמרוהו? לא אמרו משה רבינו! לא נאמרוהו? - אמרו יעקב! התקינו שיהו אומרים אותו בחשאי... אמר רבי אבהו: התקינו שיהו אומרים אותו בקול רם מפני תרעומת המינין, ובנהרדעא דליכא מינין - עד השתא אמרי לה בחשאי (= ובנהרדעא שאין בה מינים - עד עכשיו אומרים זאת בחשאי).²⁰

מדרש ידוע זה מבאר את המקור לאמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" אחרי פסוק ראשון של "שמע ישראל". אמנם רבו הפירושים על זה²¹ ו"יש כאן דברים העומדים ברומו של עולם ואין איתנו יודע עד-מה ודעת חז"ל נשגבה ממנו"²², אך בכל-זאת ננסה לראות אם מה שנתבאר עד כה יכול לסייע לנו להבין את דברי הגמרא כאן:

בעל "ערוך השלחן" בהלכות קריאת שמע²³ מבאר:

"...כמו שפירש רש"י: 'שמע ישראל ה' אלקינו ה' אחד' כלומר - שהוא אלקינו עתה - ה' אחד - עתיד להיות ה' אחד...וזה כל תקוותינו - שאז יתגדל ויתקדש שמו יתברך, ולכן תיכף אחר פסוק זה אומרים בשכמל"ו, כלומר שאז יתגלה כבוד מלכותו בגילוי. ולכן אומרים בחשאי - כי עתה אינו באתגליא (=בגילוי) מפני חטאינו! לבד מיום הכיפורים שאז אנו כמלאכים - אומרים בקול רם. אבל בכל השנה - אין העולם כדאי לאומרו בקול רם, ובפסחים (נו, ע"א) אמרו חז"ל דלכן אומרים בחשאי, מפני שלא אמרו משה ויעקב אמרו. ולעניות דעתי גם כן הכוונה

20 פסחים כ"ו ע"א

21 רש"י שם פירש: "שלא יהו אומרים עלינו שאנו מוסיפין דבר שאינו הגון בחשאי" וביארו כוונתו שהמינין רצו לטעון שאנו כביכול מוסיפים דברים בלחש המודים לאמונתם. אחרים פירשו שאם נניח שהמינים כאן אלו הצדוקים, הרי שהם ערערו על כל תוספת מעבר לתורה שבכתב, ואמירת בשכמל"ו בכללן.

22 כלשון החת"ם סופר בחידושויו במקום.

23 אורח חיים סי' ס"א

כן, דבימי יעקב היו כולם צדיקים ואמרו בקול רם, ולא כן בימי משה - שעשו העגל ועוד הטאים ודו"ק.

לפי דברי "ערוך השולחן", העניין באמירת בשכמל"ו הוא גילוי כבוד מלכות ה' וכאשר אין גילוי מלכות ה' כראוי, אי אפשר לומר בשכמל"ו בקול רם. אם ניקח את דבריו לענייננו, שמא נוכל להסביר שחכמינו סברו שאמנם "כאשר אין גילוי מלכות ה' כראוי, אי אפשר לומר בשכמל"ו בקול רם", אך לא כן הדבר כשמולנו ניצבת התמודדות עם רוחות כפירה וערעור על סגולתם של ישראל. אז אנו נדרשים לבטא בקול רם שעם ישראל הם לעולם בגדר "עם זו יצרתי לי תהלתי יספורו". למרות מעשה העגל וחטאי עם ישראל במשך הדורות - אין עם אחר שראוי יותר מאיתנו לשבח את הקב"ה ולגלות את כבוד מלכותו בעולם, ואת זאת אנו אומרים בריש גלי כלפי המינין=הנוצרים שמנסים לערער על מציאות זו.

(ועדיין צריך עיון: מדוע לא נפסק כך להלכה ע"י שום פוסק שכאשר נמצאים מינים בקרבנו - יש לקרוא את בשכמל"ו **בקול רם** דוקא? ואין כאן המקום להאריך).

אם-כן ישנה אפשרות סבירה לפרש את המונח "תרעומת המינין" בשיטה אחידה בשני המקומות בהם הוא מופיע בש"ס. אולם מתעוררת סתירה- לכאורה: בעוד שבמסכת ברכות, לענין ביטול אמירת עשרת הדברות בקריאת שמע, חששו ל"תרעומת המינין" בכל התקופות ובכל מקום, הרי לענין אמירת בשכמל"ו בחשאי חששו רק במקום בו נמצאים מינים **בפועל**. הסתירה בולטת עוד יותר בעיר נהרדעא שבבבל - שם "**אמימר סבר למקבעינהו בנהרדעא, א"ל רב אשי: כבר בטלום מפני תרעומת המינין**", ואילו רבי אבהו הורה ש"**בנהרדעא דליכא מינין - עד השתא אמרי לה (-את בשכמל"ו-) בחשאי!**"?

על שאלה זו מצאנו מספר תשובות ונביא כאן שתיים הנוגעות לענייננו²⁴:
המהר"ן חיות (על הגמרא בברכות) מיישב בפשטות שבימי רבי אבהו, מראשוני האמוראים, לא היו מינים עדיין בנהרדעא. לעומת זאת, בימי אמימר, כעבור כ- 300 שנה, בסוף תקופת האמוראים, המינות התפשטה והגיעה גם לנהרדעא.

²⁴ בספר הצ"ח מיישב את העניין ע"פ שיטתו שבמס' ברכות מדובר במינים שהם גויים עובדי עבודה זרה וכופרים בכל התורה כולה. בפסחים מדובר במינים מקרב עם ישראל שכופרים בתושבע"פ אך לא בתורה שבכתב (ומשום כך - לא חששו למינים בקריאת עשרת הדברות במקדש - שהרי נאסר על הגויים להכנס לחצר המקדש כלל). גויים כאלו נמצאו כמובן בנהרדעא וכמעט בכל מקום אחר. מינים מקרב עם ישראל לא נמצאו בכל מקום וחששו לתרעומת שלהם רק במקום שנמצאו בפועל.

הרש"ש (בגמ' בפסחים) מחלק חילוק עקרוני: תרעומת המינים לגבי אמירת עשרת הדברות היא "תרעומת חזקה", כלשונו, שנגעה לעיקרי האמונה ולתוקף של כל מצוות התורה. משום כך התקנה לבטל את אמירתם בתפילה נתקנה לכל מקום ולכל זמן. לעומת זאת, התרעומת שיכלה להתעורר מאמירת בשכמל"ו בחשאי היא תרעומת "קטנה וקלושה" ולכן הנהיגו לקרוא את בשכמל"ו דוקא בקול רם רק במקום שהיה חשש מעשי ל"תרעומת המינים".

ושמא אפשר על דרך הדרוש לחבר בין שתי הגמרות:

באמירת "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד" אנו משלימים את מספר המילים בקריאת שמע (כולל "ה' אלקיכם אמת") ל- 248 - **כנגד רמ"ח מצוות "עשה"**. אם-כן - באמירת בשכמל"ו אנו מדגישים שאנו מקבלים על עצמנו עול מלכות שמים בקריאת "שמע ישראל" **יחד עם עול כל המצוות**, ואי אפשר להפריד בין הדבקים. בזאת אנו דוחים את טענות הנצרות והדומים לה שיעקר חובתנו כלפי אלקים היא, כביכול, באמונה מופשטת ומצוות כלליות בלבד. יוצא שאותו חשש הביא לשני שינויים באמירה המקובלת של קריאת שמע: **השמטת** עשרת הדברות מסדר הקריאה **והוספת** אמירה בקול רם של "ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד"²⁵.

סיכום:

במאמר זה הבאנו נסיון לזהות מי הם ה"מינים" שמובאים בהקשר להכללת עשרת הדברות בקריאת שמע ומה ה"תרעומת" שחז"ל חששו מפניה. ההשערה שהוצגה מתבססת על דברי חז"ל במקורות שונים ביחד עם הבנת הרקע ההיסטורי באותה תקופה, ובכלל זה - ראיית דעותיהם של הנוצרים בדורותיהם הראשונים, בני אותה תקופה.

עם זאת, זיהוי ה"מינים" בענייננו כנוצרים דווקא, אינו מחייב שהזיהוי תופס גם בהקשרים אחרים. במקומות רבים, יתכן שהתואר "מינים" מתייחס לגורמים אחרים בתוך עם ישראל או מחוצה לו. אם-כן - נותר מקום רחב לדון על כל מקרה לגופו ולראות לאלו אנשים, כתות או השקפות מתייחסים חז"ל בכל איזכור של "מין" או "מינים" במקורותינו.

מיכאל אביחי עובד ב-NDS כ 13 שנה במחלקת SDS ומתגורר בכוכב השחר שבחבל בנימין, שם נולדו וגדלו שבעת ילדיו. ארבעת ילדיו הנשואים כיום - מתגוררים במגוון מקומות ברחבי הארץ.

25 ועל הקשר בין שתי התקנות ועוד - ר' א"א אורבך ב"חז"ל - אמונות ודעות" עמ' 348-350